

Dînî Hitâbette Etimolojik Tahlillerin Kullanımı

Mehmet Faruk ÇİFÇİ

Yrd. Doç. Dr., Bolu İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ABD
mehmetfarukcifci@ibu.edu.tr

Öz

Meşhur müfessirlerden Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) kelimelerin taşıdıkları anlamları tespit etmede en mükemmel yöntemin etimolojik tahlil, yani onların kökenlerini araştırmak olduğunu söyler. Çünkü ancak bu yolla kelimenin taşıdığı anlam hakkında doğru bir kanaate sahip olunabilir. Etimolojik araştırma o kelimenin manasının zihinlere doğru bir şekilde yerleştirilebilmesi noktasında da büyük bir işlev görür. Özellikle istilâhî manalara sahip olan kelimeler için bu geçerlidir. Şöyle ki, Arap tavşanı olarak bilinen tarla faresi ile münâfiğın, karanlık gece ve denizin örtücülüğüyle kâfirin, tozu toprağı temizleyen bir sonbahar yağmuruyla Ramazan ayının nasıl bir ilişkisi olduğunu anlamanın yolu bu etimolojik tahlillerden geçmektedir. Elinizdeki çalışma, bahsi geçen bu tahlillerin dînî hitâbette kullanımı hakkındadır.

Anahtar Kelimeler : Etimolojik Tahlil, Dinî Hitâbet, Kelime, Vâiz, Kök Mana.

Using Etymologic Analysis in Religious Speech

Abstract

The famous mufassir Fakhruddin er-Razi (ö. 606/1210) says that the excellent method for finding out the meanings of the words is to analyze them etymologically, that is, to search origins of them. Because, only by this way, we can have the valid knowledge about the meanings of words. On the other hand, etymologic analysis is important to keep the meanings settled in mind, especially for the words which have terminological meanings. For example, to have an opinion about how relationships are existed between the vole and 'munafik', the dark night or sea's covering and 'kâfir', the autumn's rain which cleans all the pollutions and dusts and the Ramadan month, we must apply etymological analysis of these words. This study is about using etymologic analysis mentioned above in the religious speeches.

Keywords: Etymologic analysis, Religious speech, Word. Preacher, Origin Meaning.

Giriş

Dinî hitâbet¹, başta camilerde yapılan hitaplar olmak üzere hayatın hemen her yönüne dair sunum ve konuşmaları içine alan önemli bir faaliyettir². Nitekim ülkemizde yaşayan Müslüman halk –istisnalar bir yana- dinî hayatını ilgilendiren konuları ilk ve düzenli olarak camilerde icra edilen vaaz ve hutbelerde duymakta ve bunlardan etkilendiği oranda da dinî yaşantısını şekillendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında genelde dinî hitâbetin, özelde de camilerde verilen vaazların önemi bir kat daha artmaktadır.

Hitâbetin dindeki yeri bugün olduğu gibi geçmişte de İslam coğrafyasında göz ardı edilmemiştir. Hz. Peygamber'in Safâ Tepesi davetiyle başlayan dinî hitâbet uygulaması zamanla bir meslek haline gelmiş ve yaygınlaşmıştır. O kadar ki mesele, Mutezile kelamcıları tarafından hitâbetin dinî bir hedef olduğu noktasına kadar götürülmüş ve hitâbet bir hidâyet aracı olarak görülmüştür. Bu meyanda Mutezile kelamcısı 'Amr b. 'Ubeyd'in (ö. 144/761) şu ifadeleri olaya ne derecede önem atfettiklerini göstermektedir: "Sen, insanların daha çabuk kabullerini sağlamak ve Kitap ve Sünnet hakkındaki güzel öğütlerle, kalplerini meşgul edecek şeyleri ortadan kaldırmak maksadıyla Allah'ın hüccetini mükelleflerin akıllarına yerleştirmeyi, dinleyicilerin yükünü hafifletmeyi, bu manaları kulaklara hoş gelecek ve zihinler tarafından kabul görecektir lafızlarla isteklilerin kalplerinde süslemeyi başardığın zaman en uygun sözü söylemiş ve Allah'ın bol mükâfatını hak etmiş olursun³." Bununla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Buradan hareketle yapılan vaazları daha etkili hale getirmek için günümüzde birçok çalışmaya imza atılmış, alanın uzmanları tarafından çeşitli kitap ve makaleler kaleme alınmıştır⁴. Bu çalışmalar çoğunluk itibariyle yazarların kendi tecrübeleriyle şekillenmelerinin yanında Hz. Muhammed'in (s.a.v) irşat noktasında tuttuğu yol ve tavırdan birçok örnek ve modellemeler içermektedir. Bu çalışmada ise vaazlarda ya da icra edilen dinî içerikli konuşmalarda Arap dilinin inceliklerinden, özellikle de dinî

¹ Her ne kadar kategorize etmek çok kolay olmasa da fikir vermesi açısından hitâbeti dinî, akademik, hukukî, diplomatik, siyasî, askerî hitâbet ve tören konuşmaları olmak üzere yediye ayırabiliriz. Bunlar hakkında tafsilat için bkz: Çetin, Abdurrahman, *Hitâbet ve İrşâd*, (genişletilmiş 2. baskı, Bursa: Emin Yay., 2008), s. 27-29.

² Dinî hitâbeti "dinî amaçlarla din görevlileri tarafından yapılan konuşmalar" şeklinde tarif eden İ. Lütfi Çakan bu türün Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olması sebebiyle hitâbet çeşitlerinin en önemlisi ve en yaygın olduğuna dikkat çeker. (bkz: İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitâbet*, (7. baskı, İstanbul: İFAV, 2009) s. 8.

³ Câhız, 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyin*, (tahkik: Abdüsselâm Hârûn, 7. baskı, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998) c. I, s. 114.

⁴Kanaatimizce bu alandaki en kapsamlı teorik çalışmalar için muhtelif baskıları bulunan Abdurrahman Çetin'in, *Hitâbet ve İrşâd*, İsmail Lütfi Çakan'ın *Dinî Hitâbet* isimli kitaplarına bakılabilir. Bu teorik çalışmaların yanında doğrudan hitapları içeren pratik çalışmaların sayısı daha da fazla olup vâizlerin genellikle müracaat ettikleri bazı kaynaklar Lütfi Şentürk'ün *Örnek Vaazlar* ve bir komisyon tarafından derlenen *Kürsüden Öğütler* adlı çalışmalarıdır.

terminolojinin temelini oluşturan kelimelerin kök anlamlarından yola çıkarak sunumların nasıl daha hareketli, faydalı ve akılda kalıcı olabileceği hususundaki düşünce ve değerlendirmeler temellendirilmeye çalışılacaktır.

Konuya girmeden önce bu çalışmanın zihni alt yapısının oluşmasında etkili olan birkaç noktaya temas etmek yerinde olacaktır:

Ülkemizde yaşayan Müslüman halkın çok az bir kısmı Arap dilini konuşmakta ve anlayabilmektedir. Buna kürsü ve mihrap vazifelerinde bulunan din görevlilerimizin çoğunluğu dâhildir. Ancak yapılan sunumlarda kullanılan terimlerin ve aktarılan konuların kâhir ekseriyeti - temel kaynakların Arapça olması sebebiyle- 'takva' 'tesettür', 'hayâ', 'nasihat', 'nifâk', 'infâk', 'îsâr', 'îmân' ve 'küfr' gibi Arapça kelime ve terkiplerden oluşmaktadır. Bu kelimeler her ne kadar dilimize tercüme edilerek anlatılmaya çalışılıyorsa da tercüme çoğu zaman kelimenin taşıdığı incelikleri öldürmekte ya da gölgede bırakmakta, öte yandan da konu lügavî anlamda tam olarak temellendirilemediği için hitaptan beklenen fayda istenilen seviyede alınamamaktadır. Zira gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadis-i şerifler'de kullanılan ve üzerinde itina ile durulan bu ve benzeri terimler gelişigüzel kullanılmış terimler olmayıp bir başka dile tek bir kelime ile aktarımı ve bu şekilde karşılığını bulması söz konusu olmayan türden ifadelerdir. Çünkü bu kelimeler ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmış ya da Hz. Peygamber tarafından dile kazandırılmış değıllerdir. Onların dil-kültür ilişkisi bağlamında ele alındıklarında o günün toplumunda yaptığı farklı çağrışımlar ve bunun üzerine din dilinin de eklemiş olduğu derin ve uzun soluklu bir anlam serüvenleri bulunmaktadır⁵. Dilbilimci Doğan Aksan'ın da işaret ettiği gibi, bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz⁶. Özetle din diline nakledilen lafızların kültürel alt yapısının seyri bize çok özel bilgiler ve açılımlar getirebilecektir.

Bu noktadan hareketle biz, hatip makamında bulunan kişilerin aleyhine gibi duran bu meselenin mantıklı bir çerçevede değerlendirilebileceğini düşünüyoruz. Çünkü bazen saatleri bulan kürsü vazifelerinde, anlaşılması ve aktarılması güç terimlerin etimolojik tahlillerinden yola çıkılması sunumları daha renkli ve elit hale getirecektir. Ayrıca bu şekilde, ezberlenmiş, inandırıcılığını yitirmiş kıssalara müracaat etmeye gerek kalmayacak, dinleyiciler bu güne kadar duydukları birçok terimin farklı

⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı kelimelerin Câhiliye şiiirindeki kullanımları ile alakalı olarak bkz: 'Ûde Halil Ebû 'Ûde, *et-Tedavvuru'd-Delâli Beyne Luğati's-ş-i'ri'l-Câhili ve Luğati'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Ûrdün: Mektebetü'l-Menâr,1405/1985).

⁶ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (5. baskı, -3 cilt bir arada-, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay., 2009), c. I, s. 65.

yönlerden ele alınmasından memnun olacaklar ve ilgiyle takip edecekleri bu yeni bilgiler akıllarında daha iyi yer tutacaktır.

Kısaca ifade edecek olursak bu çalışmanın temel çıkış noktası, etimolojik tahlil usulü kullanılarak vaaz ve diğer dînî hitapların daha etkin hale getirilebileceği düşüncesidir.

Hitabın Başarılı Olmasında Kelimenin Etkisi

Üzerinde durduğumuz konu dînî hitâbette kullanılan terimlerin daha iyi anlaşılması olduğu için bu başlık altında kelimenin hitâbetteki öneminden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Lafız itibarıyla ‘güzel ifade etme ve tesir gücü’⁷ anlamına gelen ‘belâgat’ terimi kaynaklarda, sözün ve konuşanın belâgatı olmak üzere iki başlık altında ele alınır. Sözdeki belâgat “sözün muktezâ-yı hale (yani ortam ve muhatapların durumuna) uygun olması, aynı zamanda da fasih olması” (مطابقته لمقتضى الحال مع فصاحته); konuşanın belâgatı ise “belâgatlı bir hitabı gerçekleştirme melekesi” (ملكة يقتدر بها على تأليف كلام بليغ), şeklinde tarif edilir⁸.

Bu tarifte geçen ‘fesâhat’ tabiri, önemine binaen ilgili eserlerin ilk başlığını oluşturmaktadır. Fesâhat, kelimenin ve kelâmın fesâhatı olmak üzere iki başlık altında incelenir. Buna göre, belîğ bir hitapta kullanılan kelime ‘garâbetten’ uzak yani manası açık ve anlaşılır olmalıdır⁹. Aynı şekilde hitapta kullanılan cümleler de gramer kurallarına uygun, söz dizimi mananın anlaşılmasına engel olmayacak şekilde muntazam ve cümleyi oluşturan kelimeler yan yana geldiklerinde kulak tırmalamayacak tarzda ahenkli olmalıdır.

Belâgat kitaplarında takip edilen bu sıra, uygun bir hitâbın elde edilmesi noktasında kelime kullanımının ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü bu mukaddimelerde üzerinde durulan konular güzel konuşmanın tabiri yerindeyse ana gövdesini oluşturmakta, diğer tüm edebi sanatlar bu sacayakları üzerine oturtulmaktadır. Hal böyleyken günümüzde, hemen hemen içinde yabancı kelime kullanılan tüm konuşmalarda yaşadığımız, anlaşılama ya da tahminlerle mevzuyu kavramaya çalışma problemi vaazlar için de geçerlidir. Basit bir örnek verecek olursak bir Arapça dersinde ‘Mübtedâ’ teriminin ne anlama geldiğini, kökünün ne olduğunu ve neden isim cümlesinde genelde kendisiyle cümleye başlanan

⁷ İbrâhim Mustafa vd, *el-Mu’cemu’l-Vasît*, (4. baskı, Mektebetu’ş-Şurûk ed-Devliyye, 1425/2004), «بلغ», s. 70.

⁸ Bkz: el-Kazvînî, Hatîp, *Telhîsu’l-Miftâh*, (tercümesi ile birlikte), trc ve nşr: Nevzat H. Yanık vd., (İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım), t.s., s. 8-9; Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyât*, nşr: Adnan Derviş, Muhammed Mısırî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1419/1998., s. 236.

⁹ Telhis gibi klasik eserlerin yanında modern dönemde yazılan belâgat kitaplarında da bu sıra takip edilmektedir. Bunun örnekleri için bkz: Seyyid Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1999), s. 21; Abdulaziz b. Ali el-Harbî, *el-Belâğatu’l-Müeyyessera*, (2. baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/2011), s. 11; Fatma Serap Karamollağlı, *Meânî İlmî*, (İstanbul: İşaret Yay., 2013), s. 15.

unsur olduğunu anlatmadan konuya girmek öğrencinin derse yoğunlaşmasının önündeki en büyük engeli teşkil edecek, terim ile işlevi arasında bir bağlantı kuramayan öğrenci muhtemelen o dersi istenilen düzeyde kavrayamayacaktır. Bunun da ötesinde herhangi bir terimin kelime manasını bilen bir kişi, detaylarına hâkim olmasa bile en azından onu duyduğunda zihninde oluşan çağrışımlardan istifade edebilecektir. Zira insan beyni nöronlarla (sinir hücreleriyle) donatılmış olarak dünyaya gelmekte, daha sonra her bir nöron kişinin zamanla elde ettiği bilgiler sayesinde diğer nöronlarla bağlantı kurabilmektedir. İşte bizim hatırlama olarak tabir ettiğimiz durum bu bağlantıların canlanmasıdır. Bunun yolu da yeni öğrendiğimiz bir bilginin yerleştiği nöron hücrelerinin, yakın bilgileri ihtiva eden diğer nöronlarla birleşecekleri Snaptik alanları oluşturmaktan geçmektedir. Çünkü bilgiyi diğer nöral hücrelere aktaracak olan geçiş istasyonları bu Snaptik alanlardır¹⁰. Dolayısıyla beynin işleyişini düşündüğümüzde de kavramların kök anlamlarının bilinmesi öğrenme, hatırlama ve öğrenilen bilginin pekiştirilmesi noktasında önemlidir.

Tüm bunları göz önüne aldığımızda hitapta kullanılan kelimelerin köklerine vukûfiyetin muhatabın konuyu anlamasına sağlayacağı katkının inkâr edilemeyeceği, bilakis başat bir aktör olacağı düşüncesi, üzerinde durulması gereken bir olgudur.

Etimolojik Tahlilin Anlamı

Asıl konumuza geçmeden önce köken bilimi olarak niteleyebileceğimiz 'Etimoloji' hakkında kısaca bilgi vermekte fayda mülhaza ediyoruz. Etimoloji: "Bir dildeki kelimelerin şekil yapıları ile anlamları arasında bağlantı kuran, o kelimelerin yapı ve anlamlarını kökenlerine doğru izleyerek ilk defa hangi köklere dayandıklarını hangi kavramları yansıttıklarını ve zaman içinde hangi evrelerden geçerek ne gibi gelişmeler gösterdiklerini inceleyen ve köken bilgisi ile ilgili diğer konuları araştıran dil bilimi dalı"¹¹ şeklinde tarif edilir.

Arap dili bilimleri içerisinde Etimoloji, İştikâk adıyla karşılık bulur ve "mana ve diziliş olarak birbirleriyle ilişkili, ancak sîğaları birbirinden farklı olmak şartıyla iki kelimedenden birinin diğerinden türemesi"¹² şeklinde tarif edilir. Farklı tasnifler olsa da¹³ Cürcânî'nin (ö. 816/1413) de ifade ettiği gibi bu türeme şu üç başlık altında incelenmiştir:

1.el-İştikâku's-Sağîr: Aralarında harf ve tertip açısından uyum olduğu halde, sîğaları farklı olan kelimelerin birbirinden iştikâkıdır. (الضرب) kelimesinden

¹⁰ Mümin Sekman, *Her Şey Beyinde Başlar*, (İstanbul: Alfa Yay., 2011), s. 36-81.

¹¹ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDK Yay., 1992), s. 104.

¹² Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, tahkik: Muhammed Abdurrahman el-Meraşî,(Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1424/2003), s. 84. ; Diğer tarifler için bkz: Muhammed Sadîk Hasan Hân, *el-Alemü'l-Haffâk min 'İlmi'l-İştikâk*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1433/2012), s. 12.

¹³ Bu tasnifler için bkz: Muhammed Sadîk Hasan Hân, *el-Alemü'l-Haffâk*, s. 14-18.

(ضَرَبَ) fiilinin türemesi gibi... İştikâk denince ilk akla gelen budur ve el-İştikâku's-Sarfî olarak da bilinir¹⁴.

2.el-İştikâku'l-Kebîr: Aralarında lafız ve mana uyumu olmakla beraber harflerin dizilişinde farklılık olan kelimeler arasındaki türemedir. (حَمَدٌ-مَدْحٌ/övdü), (جَذَبٌ-جَذَبٌ/çektî), (يُبْسٌ-أَيْسٌ) , (ümitsizliğe düştü) kelimelerindeki gibi...

3.el-İştikâku'l-Ekber: Aralarında mahreç uyumu¹⁵, yakınlığı ya da mana uyumu ve iki aslî harf arasında uyum olan kelimelerin birbirinden iştikâkıdır¹⁶. (نَعَقٌ-نَهَقٌ) (ses çıkardı), (هَتَلٌ-هَتَلٌ) (yağmur yağdı), (مَدَحٌ-مَدَحٌ) (övdü) kelimeleri gibi.

Bir de iki kelimededen, terkip ya da cümleden bazı harflerin atılıp diğer bir kısmının alınması suretiyle yapılan ve 'naht' olarak bilinen bir iştikâk türünden (el-İştikâku'l-Kübbâr) bahsedilir ki bu (الحمد لله) cümlesinden (el-hamdu lillahi' dedi) fiilinin türetilmesi şeklindedir¹⁷.

Kısaca bilgi verdiğimiz Etimoloji bilimi ile Semantik birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü Etimoloji kelimenin aslî manası hakkında yalnız bir ipucu verirken semantik analiz çok daha derinlere inmektedir¹⁸. Dolayısıyla bizim bu çalışmamızda vereceğimiz örnekler derinlemesine yapılmış bir semantik analizi değil, örnek teşkil edeceğini düşündüğümüz kısmen yüzeysel, ama ilgi çekici bağlantıları içerecektir. Ancak bu, zaman zaman semantik çözümlenmeleri kullanmamıza engel değildir. Nitekim etimolojik analizler semantik analizlerin ilk basamağı konumundadır¹⁹.

Bu noktada Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında etimolojik tahlillerin gereği kadar üzerinde durulmadığı ve meallerle ilgilenen bilim adamlarının da bundan muzdarip oldukları bir vâkıdır²⁰. Dînî hitâbette kullanılan tabirler de genellikle Kur'ân lafızları olduğu için bu durum doğrudan dînî hitâbete yansımakta ve tam olarak anlaşılama problemi bu sahada kendini göstermektedir. Fahrüddün er-Râzî'nin özet kısmında yer verdiğimiz ifade bu açıdan bir kez daha düşünülmelidir²¹.

Etimolojik Tahlilin Dînî Hitâbette Uygulanması

Çalışmanın bu bölümüne kadar konunun fikrî temelleri, gerekçeleri ve teknik yönleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ise kelimenin kök manalarıyla literal anlam arasında nasıl bağlantılar kurulabileceğine dair

¹⁴ Hulusi Kılıç, "İştikâk", DİA, (İstanbul: 2001), c. XXIII, s. 440.

¹⁵ Cürcânî, *Kitâbü't-ta'rîfât*, s. 84.

¹⁶ Kılıç, "İştikâk", DİA, c. XXIII, s. 440.

¹⁷ Kılıç, "İştikâk", DİA, c. XXIII, s. 440.

¹⁸ Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, (İstanbul: Ötüken, 2002), s. 135.

¹⁹ Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, s. 135

²⁰ Yunus Ekin, "Dilsel/Etimolojik Anlamın Kuran Çevirileri Açısından Konumu ve Sınırları", Kuran Mealleri Sempozyumu, Eleştiriler ve Öneriler, I, 24-26 Nisan 2003 /İzmir, (Ankara: 2007), s. 118.

²¹ Bahsi geçen ifade şöyledir:

اعلم أن أكمل الطرق في تعريف مدلولات الألفاظ هو طريق الاشتقاق.

bkz: Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, I-XXXII (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981), c. I, s. 21.

örneklemelere yer verilecektir. Bunlar genelde kaynaklara müracaat edebilen herkesin rahatlıkla ulaşabilecekleri örnekler olmakla birlikte yapılan değerlendirmeler kısmen şahsi düşüncelerimizi ihtiva etmektedir.

İlk olarak ‘Tebbet’ Sûresi’ne adını veren (تَبَّتْ يَتَبُّ تَبًّا) kelimesinin etimolojik tahliline değinilecek ve bu kelimenin kökeni ile sûrede kullanıldığı anlam arasındaki bağlantılara dikkat çekilecektir.

Kelimenin Basra Dil Ekolü’ne göre kökü kabul edilen²² (التَّبُّ) mastarı sözlükte kayba uğrama, başaramama şeklinde karşılık bulur. Fiilin diğer mastarı olan (التَّبَابُ) kelimesi şiirde ‘yok olma, helâk olma’ anlamında şöyle kullanılmıştır:

أَرَى طَوْلَ الْحَيَاةِ وَإِنْ تَأْتَى تُصَيِّرُهُ الدَّهْوَرُ إِلَى تَبَابٍ

Bence uzun yaşamak -her ne kadar erişilebilir olsa da-

Gece ve gündüzlerin akışı onu yokluğa götürmektedir²³.

Lisânü’l-‘Arab’da bu kelimenin (تبا لفلان) şeklinde kullanımında hazfedilmiş bir fiilin olduğu ve bu takdirde cümlelerin ‘Allah onun başından hüsrân ve helâkı eksik koymasın’ anlamına geleceği ifade edilmiştir²⁴. Râğıb el-İsfahânî (ö. 502/ 1108 ?) de kelimedeki istimrar manası olduğuna yani sürekli bir kayıp ve helâkı ifade ettiğine vurgu yapar²⁵.

İmam Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde Hz. Osman’ın şehid edilmesini müteakip insanların, içinde (تبا) kelimesi geçen şu sözleri söyleyen birini işittiklerini söyler:

لَقَدْ خَلَوْكَ وَانصَرَفُوا فَمَا أَبَا وَلَا رَجَعُوا
وَلَمْ يُوَفُوا بِنَذْرِهِمْ فَيَا تَبَا لِمَا صَنَعُوا²⁶

Seni öylece bıraktılar Ey Osman! Çekip gittiler...

Ne arkalarına baktılar ne de geri döndüler,

Yazıklar olsun o yaptıklarına ki, sözlerini yerine getirmediler...

İmam Buhârî’nin (ö. 256/870) rivayetine göre²⁷ Hz. Peygamber, yakın akrabalarını uyarmasını emreden âyet geldiğinde Safâ Tepesi’ne çıkarak oradan Kureyş’e seslenmiş ve aralarında şöyle bir konuşma geçmiştir:

²² Ebû’l-Berekât İbnü’l-Enbârî, *el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf Beyne’n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn* (el-İntisâf mine’l-İnsâf adlı eserle beraber), I-II, (Dâru’l-Fikr, ts.), c. I, s. 237.

²³ Halil b. Ahmed, el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘Ayn*, Tertip: Dr. Davud Sellum vd., (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2004), s. 77, «تَبَّ».

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, , nşr: Abdullah Ali el-Kebîr vd., (I-VI, Kahire: Dâru’l-Me’ârif, ts.), c. I, s. 410, «تَبَّ».

²⁵ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, tahkik: Muhammed Seyyid Keylânî, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), s. 72.

²⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî vd., I-XXIV, (Beyrut: Müessesetür’r-Risâle, 1427/2006) c. XXII, s. 546.

²⁷ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Camiü’s-Sahîh*, tahkik: Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, I-IX, (Dâru Tavku’n-Necât, 1422), Bâbu ‘ve enzir aşirateke’l akrabîn’, c. VI, s. 111.

-“Ben size şu dağın ardında bir ordu olduğunu haber versem bana inanır mısınız?

-Biz senden şimdiye kadar ancak doğruları işittik.”

- “Öyleyse ben sizi yaklaştırmakta olan şiddetli bir azap hakkında uyarıyorum.”

Hiz. Peygamberle Kureyşliler arasında geçen bu konuşmadan rahatsız olan amcası Ebû Leheb kalabalığı dağıtmak için: (تَبَا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ! أَلْهَذَا دَعْوَتَا) “Helâk olasın! Bizi bunun için mi buraya çağırdın!” diyerek tepki göstermiş ve bunun üzerine Tebbet Sûresi nazil olmuştur.

Bu hadis farklı varyasyonlarıyla birkaç yerde daha geçmekte ve tefsirlerin çoğunda da yer bulmaktadır. Burada dikkati çeken husus ise Ebû Leheb’in kullandığı (تَبَا) lafzına ayette aynı şekilde mukabele edilmiş olmasıdır²⁸.

Yine İmam Kurtubî’nin (ö. 656/1258) tefsirinde yer verdiği bir rivayete göre Ebû Leheb Hiz. Peygambere gelerek “Sana inandığım takdirde bana ne verilecek ey Muhammed!” şeklinde kendisine bir ayrıcalık bekler. Hiz. Peygamber “Diğer Müslümanlara ne varsa sana da o var.” dediğinde “Yani benim onlara bir üstünlüğüm olmayacak mı!” şeklinde hayretini dile getirir. Bunun üzerine Hiz. Peygamber’in “ Ne istiyorsun ki!” şeklindeki tepkisiyle karşılaşmış umduğunu bulamayan Ebû Leheb kinini kusarak şu bedduada bulunur: “تَبَا لِهَذَا مِنْ دِينِ! أَنْ أَكُونَ أَنَا وَهَؤُلَاءِ سَوَاءً!” “Olmaz olsun böyle bir din! Ben ve bunlar (bu köleler, fakirler) eşit olacağız öyle mi!” Bunun üzerine sûre nâzil olur²⁹.

Tüm bu istişhatlardan ve kelimenin gerek sözlükteki gerekse hadislerdeki kullanımlarından hareketle şunu ifade etmek mümkündür ki vahiy Ebû Leheb’in bedduasında kullandığı (تَبَا) ifadesine yer vererek onu helâk edecek olan şeyin bu din düşmanlığı ve Hiz. Peygamber’e yaptığı hakaretler olduğuna dikkat çekmiştir. Nitekim Ebû Leheb katılmadığı Bedir savaşının ardından ümitsizlik içinde rezil bir şekilde ölmüş, cesedi kokmuş, veba bulaşmasından korktukları için oğulları onu kazdıkları bir çukura sopa ile iterek atmışlardır. Bu şekilde ölmesine ve gömülmesine ayette ifade edildiği gibi ne malı ne de oğulları engel olabilmıştır³⁰.

Yine burada ifade edilmesi gereken nokta “iki el” ifadesinden maksadın, bir parçası zikredilen nesnenin bütününe kastedilmesi şeklinde gerçekleşen bir mecâz olma ihtimalidir. Buna göre ‘eller’den maksat ellerin sahibi olup mana “Ebû Leheb’in zâtı helâk olsun, hüsrana uğrasın” şeklinde verilecektir³¹.

²⁸ Örnek olarak bkz: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sadeleştirilenler: İsmail Karaçam vd., I-X, (Hikmet Neşriyat, ts.) c. X, s. 44.

²⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XXII, s. 545.

³⁰ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, (Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), c. XI, s. 171.

³¹ Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, c. XI, s. 166.

Sonuç itibariyle lügavî anlamda bir beddua ifadesi olan (تَبَّأ) mastarının Kur'ân'da (yukarıda aktardığımız rivayetlerin, ayetin nüzul sebebi olduğu sahih kabul edildiği takdirde) vâkıâya uygun olarak ve kök anlamının bütün vecihlerini ihtiva edecek şekilde kullanıldığını ve ayette verilen haberin bu minvalde tahakkuk ettiğini söylememiz gerçekten uzak olmayacaktır. Zira kelime hüsrâna uğrama, yok olma, helâk olma, başarısızlığa uğrama anlamına gelmekte ve Ebû Leheb tüm bunları netice itibariyle yaşamaktadır.

Tahliline yer vereceğimiz ikinci lafız 'rukû' (الركوع) kelimesidir.

Namazın bir ruknünün ismi ve (رَكَع/رَكَعٌ) filinin mastarı olan (الركوع) lügatta eğilme, bükülme³² ve anlam genişlemesi yoluyla elde edilen mecâzî yönüyle boyun eğme, itaat etme anlamına gelir³³. Yine yaşlılıktan dolayı beli bükülen kimse hakkında (رَكَعَ الشَّيْخُ) ihtiyarın beli büküldü denilmektedir³⁴.

Câhiliye döneminde 'Hanîf' olanlar, yani putlara değil Allah'a ibadet edenler hakkında da bu kökten türeyen 'رَكَع /rükû eden' kelimesi kullanılırdı. Mesela Nâbiğa ez-Zübyânî'nin (ö. 604 ?) bir şiirinde bu kullanım şu şekilde geçer:

سَيَبْلَغُ عِزًّا أَوْ نَجَاحًا مِنْ أَمْرِي إِلَى رَبِّهِ رَبِّ الْبَرِيَّةِ رَكَعًا³⁵

Rukû eden bir kişi ya af dileyerek ya da başarıya ulaşarak,

Çıkacaktır huzuruna mevcûdâtın yaratıcısı olan Rabbinin...

Bu bağlamda Zemahşerî (ö. 538/1143) Allah'a ibadet eden kişi hakkında Cahiliye Araplarının (رَكَعَ إِلَى اللَّهِ) yani "Allah'a samimiyetle iman etti, güvendi" dediklerini ifade eder³⁶.

İslam öncesi dönemde bu kelimenin kullanımına medâr olan en enteresan anlam kanaatimizce "sendeledi, tökezledi, yere düştü" anlamıdır. Ve bundan mecâz yoluyla "zenginken fakir olmak" anlamını türetmişlerdir. Sanki fakirlik kişinin zenginken dik olan omurgasını bükmekte, onu kamburlaştırmaktadır. Mesela şu şiirde bu mana çok açıktır:

وَلَا تَهَيِّنِ الْفَقِيرَ عَاكًا أَنْ تَرَكَعَ يَوْمًا وَالِدَهُرٍ قَدْ يَرْفَعُهُ³⁷

Fakiri hor görme! Bakarsın bir gün...

Sen fakir düşersin de zaman onu ayağa kaldırır(zenginleştirir).

³² Muhammed b. Ebî Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, (Lübnan: Mektebetü Lübnân, 1989), s. 224, «رَكَع».

³³ 'Ûde Halil Ebû 'Ûde, *et-Tadavvuru'd-Delâli*, s. 189.

³⁴ Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 224, «رَكَع».

³⁵ Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'Arûs*, I- XL, tahkik: Abdualîm et-Tahâvî, (Matba'atu Hukumeti Kuveyt, 1404/1984) c. XXI, s. 122, «رَكَع»; *Divânü'n-Nâbiğatü'z-Zübyânî*, tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, (2. baskı, Dâru'l-Me'ârif, ts.), s. 237.

³⁶ Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, I-II, tahkik: Muhammed Bâsil, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419/1998), c. I, s. 381.

³⁷ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, c. I, s. 382.

Yukarıda işaret ettiğimiz bu lügat manaları kelimenin İslâmî bir terim haline gelmesiyle beraber varlığını yitirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarına dikkatle bakıldığında kelimenin 'Allah Teâla'nın huzurunda boyun eğme, mütevazı olma ve huşû içerisinde bulunma'³⁸ şeklinde mecâzî bir derinlik kazandığı görülmektedir.

Mesela Bakara Sûresi 43. âyette Yahudiler'e hitâben "Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle beraber siz de rükû edin" buyurulmaktadır. Burada maksat namazlarında rükû olmayan Yahudiler'e³⁹ rükû emri olabileceği gibi kelimenin kök anlamında var olan boyun eğme, itaat etme anlamı da olabilir. Zira Yahudiler Ehl-i Kitap olmakla kendilerini Arap Yarımadası'ndaki müşriklerden ayrı tutmaktaydılar. Ama hak peygambere davet edildiklerinde iman edenlerle beraber olmadılar ve bu emre uygun hareket etmediler⁴⁰.

Diğer yandan kelimenin namazdaki rükû anlamında doğrudan kullanıldığı ayetlerde de dikkat çeken husus, hep 'rükû edenler', rükû edin' (اركعوا/الرُّكْع/الراكعين)⁴¹ gibi çoğul formların tercih edilmiş olmasıdır. Bu da eğer namazdaki rükû kastedilmişse cemaatle namaza; boyun eğme, itaat etme manası kastedilmişse Müslümanların büyük ve güçlü bir topluluk halinde kulluk vazifesini yerine getirmeleri, yani yaratana itaat noktasında tek vücut olmaları gerektiği şeklindeki bir yoruma kapı aralamaktadır.

Yine kelimenin kök anlamlarından biri olan "zenginlikten fakir olma" manası Müslümanlara, kıldıkları her bir rekât namazda içinde buldukları uygun şartlar, zenginlik ve refah sebebiyle kibre kapılmamaları gerektiğini de hatırlatmalıdır. Bunun yanında 'başı aşağıya eğme' manasına da gelen bu rükû kelimesinin zihinlerde, bir müminin ancak ve ancak Allah Teâlâ'nın huzurunda eğilebileceği, bunun dışında hiçbir fâninin önünde ve hiçbir menfaat karşılığında bu halde bulunmaması gerektiği şeklinde bir bilinci sağlayacağı kanaatini taşımaktayız⁴².

(المنافق / الكافر / الفاسق) kavramları da birbirleriyle doğrudan ilişkili olan ve dil-kültür yakınlığı noktasında özellikle üzerinde durulması gereken kavramlardır. Zira bu kelimelerin bedeviliği benimsemiş olan dönemin Arapları nezdindeki çağrışımları çok farklı olup, bu kelimeleri Kur'ân'da gördüklerinde ya da duyduklarında çöl hayatı tecrübelerini hatırladıkları muhakkaktır.

³⁸ 'Üde Halil Ebû 'Üde, *et-Tedavvuru'd-Delâli*, s. 189.

³⁹ Zemaşerî, *Keşşâf*, tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, I-VI, (Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998), c. I, s. 260; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 286.

Süleyman Ateş ise Yahudiler'de de rükû ve secdeli namazın olduğunu söylemektedir. (bkz: *Yüce Kuran'ın Çağdaş Tefsiri*, c. I, s. 157)

⁴⁰ 'Üde Halil Ebû 'Üde, *et-Tedavvuru'd-Delâli*, s. 191.

⁴¹ Bkz: Mürselât Sûresi, 77/48, Hac Sûresi, 22/77, Bakara Sûresi, 2/43, 125.

⁴² Özellikle antikapitalist Müslümanlar olarak bilinen kişilerin çıktıkları programlarda ve yazılarında buna benzer yorumları sıklıkla dile getirdiklerini ifade etmek istiyoruz.

Sözlükte 'kâfir': Gizleyen, örten manasına gelmektedir. Zırhın üzerine giyilerek onun üstünü kapatan elbiseye, (karanlığı ile yeryüzündeki eşyayı kapladığı için) geceye, (içindekileri gizlediği için) denize, güneşin batışına, kısaca gizleyen ve örten her şey hakkında 'ke-fe-ra' köklü türevler kullanılır. Yine, insan yaşamından uzak kalan, neredeyse kimsenin uğramadığı yerlere de 'kâfir' ve buralarda yaşayanlara da 'ehlü'l-küfür' denilmektedir⁴³.

İslâmî dönemden önce kelimenin manasının genişletilerek manevi şeylerin gizlenmesi hatta Kur'ân'daki gibi Allah'a karşı nankörlük şeklinde bazı Hanifler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Mesela şair Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın (ö. 8/630 ?) Fil Olayı hakkında söylediği şiirde bu mana görülmektedir.

إن آيات ربنا باقيات ما تماري بهن إلا الكفور
حبس الفيل بالمغمس حتى ظل يحبو كأنه معفور⁴⁴

Rabbimizin ayetleri bâkîdir

Onlar hakkında ancak kâfir olan şüpheye düşer (tartışır),

Fil Ordusu Muğammes'te kısıtıldı,

Öyle ki boğazlanmış hayvan misali süründüler

Kelimenin zaman içinde kazandığı bu anlam Kur'ân-ı Kerîm'de imanın, tasdik etmenin ve şükürün zıddı olarak kullanılmıştır. Zira kâfir, sanki içinde bulunduğu dünya nimetlerini kendisine bahşeden yaratıcısını kalbinin ulaşılmaz noktalarında gizlemekte, adeta onun varlığını gece gibi karanlıklara gömmekte, deniz gibi derinliklere itmekte, onu nefsinin ulaşamayacağı ıssız ve uzak çöllerde gözden ve gönülden irak tutmaktadır. Kelimenin bir diğer manasının gömmek⁴⁵ olduğunu düşündüğümüzde de çiftçinin tohumu toprakta gizlediği gibi kâfirin de yaratıcısını gizlediğini söyleyebiliriz.

Literatürde küfrünü gizleyen ancak iman etmiş gibi görünenler⁴⁶ için 'Münâfık' (المنافق) kelimesi kullanılır. Bu kelimenin kökü olan ne-fe-ka (نَفَقَ), ölmek (hayvan için), bir malın müşterisinin artıp fiyatının yükselmesi⁴⁷, geçmek ve tükenmek⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Aynı kökten gelen (النَّفَقُ) kelimesi ise toprakta açılmış ve başka yere çıkışı bulunan delik demektir. Araplar geçmişte bu kelimeyi bir işin üstesinden gelemeyen kişinin durumunu ifade etmek amacıyla (ضل دريص نفقه) /farecik yuvasını kaybetti) şeklinde

⁴³ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, s. 72, «كفر».

⁴⁴ 'Üde Halil Ebû 'Üde, *et-Tatavvuru'd-Delâli*, s. 270.

⁴⁵ el-Mu'cemü'l-vasîf, s. 791, «كفر».

⁴⁶ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, s. 323.

⁴⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, s. 840, «نفق».

⁴⁸ Isfahânî, *el-Müfredât*, s. 502.

kullanmışlardır⁴⁹. Günümüz Arapçasında ise aynı kelime iki taraftan çıkışı olan alt geçit ve tünelleri ifade etmektedir.

Münâfık kelimesi ne-fe-ka kökünden 'müfâ'ale' bâbının ism-i fâilidir ve Arap tavşanı olarak bilinen hayvanın iki çıkışı olan yuvasının çıkışlarından biri olan 'nâfikâ'dan (النفاق) içeriye girmesini ifade eder. Cümlede kullanımı (نفاق البربوع/ Yerbû' nâfikâsına girdi) şeklindedir⁵⁰.

Fiilin manasındaki evrilmeye geçmeden önce günümüzde nesli tükenmekte olan bu hayvan hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz:

Arapça lügatlerde (البربوع) şeklinde geçen ve bir nevi fare olan bu hayvan kırtavşanı, yerköpeği, adavavşanı veya daha çok tanınan ismiyle *Arap tavşanı* (*allactaga williamsi*) olarak bilinir. Tavşan gibi kulakları, kanguru gibi arka ayakları, fare gibi bir gövdesi ve uzun bir kuyruğu olan bu hayvanın yuvasının girişini çoğu zaman toprakla örttüğü, ama tehlike anında kullanmak için ayrı bir çıkış yolu açtığı bilinmektedir⁵¹.

İşte münâfık kelimesinin bu farenin davranışından yola çıkılarak itikâdî bir kavrama dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Zira bu hayvan kendisine yuva olmak üzere yer altında küçük bir tünel kazar. Bu tünelin girişinin adı nâfikâdır. Ancak bu girişten yılanların girmesi gibi herhangi bir tehlike ihtimaline binaen tünelin öbür ucuna da bir çıkış hazırlar. Bu çıkışa da kâsiâ (القاصعاء) denir. Eğer tehlike nâfikâ tarafından gelecek olursa kâsiâ kapısından, kâsiâ kapısından gelecek olursa da nâfikâ kapısından çıkarak kendisini kurtarır⁵². Ayrıca bu hayvan tehlike ile karşılaştığında hızlı manevralarla yuvasına girip yuva ağzını hemen kapatır⁵³.

Münâfık da aynı şekilde müminlerle kâfirler arasında yaşamını bu şekilde devam ettirme eğilimindedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de : "(Bu münâfıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit "(Biz de) iman ettik" derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile başbaşa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler"⁵⁴ şeklindeki ayet onların bu ikircikli tavırlarına dikkat çekmektedir. Ayrıca onların kendilerini bu şekilde kamufle etmeleri, bahsi geçen farenin yuvasının girişlerini toprakla kapatmasını da çağrıştırmaktadır. Zira münâfık kimi zaman giydiği iman elbisesiyle kimi zaman da üzerine aldığı küfür elbisesiyle kendisini gizlemeye çalışmıştır.

⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. II, s. 1361, «درص».

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. VI, s. 4508, «نفاق».

⁵¹ Detaylı bilgi için bkz:

<http://www.ilginbirbilgi.com/hayvanlar/cok-yakinimizda-ilginc-bir-hayvan-arap-tavsani-allactaga.html> (12 Mayıs 2016),

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Araptav%C5%9Fan%C4%B1>, (12 Mayıs 2016).

⁵² Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod*, s. 144.

⁵³ Yukarıda linki verilen 'ilginbirbilgi.com' adlı siteye bakınız.

⁵⁴ Bakara Sûresi, 2/14.

Diğer yandan farenin iki çıkışlı bu tüneldeki geliş gidişleri bize başka bir ayetin mefhumunu hatırlatmaktadır. Şöyle ki, Kur'ân: "Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın⁵⁵." derken onların bu halini (مذبذبين) fiiliyle tasvir eder. İki şey arasında tereddüd etmeyi ifade eden bu fiil farenin iki çıkış arasında sıkışıp kalışı ve tehlikenin yönüne göre bunlardan birine yönelmek zorunda oluşunu kanaatimizce çok güzel betimlemektedir.

Yine münâfık kelimesi gibi İslam öncesi dönemde literal anlamının dışında kullanılan bir diğer kelime 'fâsık' (الفاسق) kelimesidir. Daha ziyade Allah'ın emrinden çıkan, günah işleyen mümin için kullanılan kelime bu anlamıyla İslâmî döneme aittir. Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımı itibariyle ince detaylarla birbirinden farklı anlamları karşılayan kelime Osmanlı âlimlerinden Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) tasnifine göre kâfir, isyankâr, yalancı, günah işleyen ve uygunsuz işler yapanları nitelemektedir⁵⁶. Ancak bu niteliklerin bir kısmı, kişileri İslam dairesinden çıkarmazken diğer bir kısmı küfre eş sayılmaktadır. Bu, işlenen günahahtan dönülüp dönülmemesi ile alakalıdır.

Yukarıda bahsi geçen manaların tamamında dikkati çeken ortak nokta ise 'fâsık' teriminin türediği fe-se-ka (فسق) fiilinde var olan 'hurûc' yani bir yerden, bir şeyden çıkmak manasıdır.

Arapça sözlüklerde kelime hakkında umumiyetle iki kullanım göze çarpmaktadır. Birincisi hurmanın kabuğunu yararak dışarı çıkmasını ifade ederken (قد فَسَقَتِ الرُّطْبَةُ مِنْ قَشْرِهَا) ikinci kullanım farenin 'فويسق/fâsıkık', küçük fâsık şeklinde isimlendirilmesidir. Zira fare, deliğinden dışarıya çıkıp insanlara görünmekte ve bu çıkışıyla (yiyeceklerini çalarak ve eşyalarını kemirerek) insanlara zarar vermekte, mallarını ifsat etmektedir⁵⁷.

Kelimenin bu kök manasının daha sonra kazandığı ıstılâhî anlamından tam olarak sıyrılmadığı görülmektedir. Nitekim fâsık, zaman zaman farenin yuvasından çıkıp insanlara zarar verdiği gibi, Rabbine itaati terk edip hem kendisine hem de diğer Müslümanlara zarar verir. Sonra tekrar yuvasına dönen bu fare misali tevbe ederek ya da günahından nedamet duyarak tekrar iman sahasına rücû etmektedir. Onun bu çıkışı adeta karnını doyurmak için kendisini tehlikeye atan farenin durumu gibidir. Çünkü fâsık, şehvetine ve hevâsına, nefsinin arzularına boyun eğerek hem kendini hem de imanını tehlikeye atmaktadır. Aynı şekilde hurmanın kabuğundan ayrıldığı gibi hayırdan kendisini soyutlamakta, nefsinin hayır çerçevesinin dışına kanalize etmektedir.

⁵⁵ Nisa Sûresi, 4/143

⁵⁶ Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, (2. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), s. 692.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. V, s. 3414, «فسق».

Bu kelimenin lügat manaları arasında 'dünyada kendisini rahat ettirmek', 'malını çarçur etmek' de bulunmaktadır⁵⁸. Bu anlamda yine, fâsıkın, nefsânî arzular ve dünyalık peşinde koşmasından dolayı helal daireyi aşmak gibi bir isyana düştüğünü söyleyebiliriz.

Son olarak kök manasıyla alakalı bağlantılara yer vermek istediğimiz kelime 'Ramazan' (رمضان) dır. Kamerî aylardan birinin ismi olan Ramazan farz olan oruç ibadetinin hasredildiği ay olup gerek hadis-i şeriflerde gerekse Kur'ân-ı Kerim'de kendisinden övgüyle bahsedilir.

Kelimenin kökü olan 'er-ramadu' (الرمض) ve 'er-ramdâu' (الرمضاء) mastarları 'aşırı sıcak olmak, sıcaktan kavrulma' manalarına gelir. 'er-Ramadu', güneşin sığağından taşın ısınması, aynı şekilde güneş ışığına maruz kalan toprak ve diğer varlıkların aşırı şekilde ısınması, yanması demektir. Ra-mi-da fiili de aynı manadan olmak üzere toprağın ya da taşın sıcaklığı sebebiyle insanların ayaklarının yanmasına tekabül eder. Mesela (رمض الإنسان رمضا): 'Adam sıcak toprak üzerinde yürüdü', (رمض يومنا): 'Günümüz sıcak geçti' demektir. Sıcak havada otlayan sürülerin bu hava sebebiyle ciğerlerinin zarar görmesi ve yaralanması da aynı şekilde ra-mi-da fiili ile ifade edilir⁵⁹. 'Sıcak taş üzerinde eti pişirmek' de bu fiilin manalarındandır⁶⁰.

Kelime kökünün en dikkat çeken kullanımı kanaatimizce yaz sonu ve sonbahar başında düşen yağmurun 'er-ramadu' ya da 'er-ramadiyyu' şeklinde tesmiyesidir. Zira bu yağmur, toprağın sıcaklığı ile temasa geçmekte, onu hissetmektedir⁶¹. Diğer yandan bu yağmurun özelliği yazdan kalma tozu ve toprağı süpürmesi, yeryüzünü yıkamasıdır⁶².

Kelime ile alakalı bir diğer kullanım (رمضتُ النصل رمضاً) kılıcı dövdüm) şeklindedir. Araplar bu ifadeyi kılıcın iki taş arasına konulup incelenmesi ve keskinleşmesini ifade etmek için kullanırlar⁶³.

Bazı kaynaklarda Arapların ayların eski isimlerini değiştirip onlara yeni isimler verirken o ayın denk geldiği hava şartlarını dikkate aldıkları ve sığağa denk gelmesi sebebiyle bu aya 'Ramazan' ismini uygun gördükleri rivayet edilir⁶⁴. Nitekim Ramazan ayının daha önceki ismi (ناتق) 'Nâtık' dır⁶⁵.

Aslına dikkat ettiğimiz takdirde kelimenin yakma, yok etme, temizleme ve fazlalıklardan arınma noktasında birleşen manaları karşıladığı görülmektedir.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. V, s. 3414, «فسق».

⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 1729, «رمض».

⁶⁰ Ahmed İbnü'l-Fâris, *Mücmelü'l-Luğa*, tahkik: Züheyr Abdulmuhsin Sultan, (2. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1406/1986), s. 399, «رمض».

⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 1729, «رمض».

⁶² Elmalılı, *Hak Dini Ku'rân Dili*, c. I, s. 531.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. III, s. 1730, «رمض».

⁶⁴ İbnü'l-Fâris, *Mücmelü'l-Luğa*, s. 399, «رمض»; Ebul'-Hasen el-Beyhâkî, *Ezâhîru'r-Riyâz*, (İstanbul, Süleymaniye Ktp, Şehit Ali Paşa, no: 2589,) varak: 52 a, «الرمضان».

⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 531.

Bu ayda müminlerin özellikle yaza denk gelen oruçlarda açlık ve susuzluk sebebiyle yoğun bir hararet hissettikleri bilinmektedir. Diğer yandan güneşte ısınan taşların üzerindeki yakıtı gibi bu ayda tutulan orucun da müminlerin günahlarının yakılıp yok edilmesine, bağışlanmasına vesile olduğunu hadislerde görmekteyiz. Aynı şekilde bu sıcak taşlarda pişen etler gibi müminler de gerçekleştirdikleri bu nefis terbiyesi sayesinde-mecâzî olarak-pişmekte, aşırılıklarından ve ihtiraslardan arınma imkânı bulmaktadırlar. Tabir yerindeyse ham iken pişmekte, terbiye ettikleri nefisleriyle olgun müminler haline gelebilmektedirler. Kılıcın dövülüp ezilerek daha işlevsel ve faydalı hale getirildiği gibi tutulan oruçla hırpalanan nefisler adeta hizaya getirilmekte, Ramazan sonuna daha mûnis ve faydalı şahıslar olarak çıkmaktadırlar.

Yaz aylarında kuraklıktan bunalmış, toza toprağa bulanmış ağaçlar ve ovalar nasıl sonbaharda düşen yağmurlarla temizlenmekteyse Müslümanlar da on bir ay boyunca kirlettikleri nefislerini arındırmakta, kaybettikleri güzel hasletlerini geri kazanmakta, temizlenmekte ve bu yağmurla üzerlerine serilen günahın tozundan toprağından kurtulup bu suyla canlanmaktadırlar.

Dolayısıyla bu oruç ayıyla, aya verilen Ramazan ismi arasında çok mantıklı ve yerinde bağlantıların olduğunu söylemek akla uzak düşmemektedir⁶⁶.

Bizim tercih ettiğimiz bu misalleri çoğaltmak, 'salât', 'duâ' 'ibâdet' vb. kelimeleri aynı şekilde tahlile tabi tutmak mümkündür. Yukarıdaki örnek tahlillerde de görüldüğü üzere, herhangi bir terimi ele alıp gerekli kaynakları tarayabildiğimiz takdirde hitaplarımızı daha güzel hale getirecek birçok orijinal bilgiye ve bunlardan çıkarılacak analizlere ulaşmamız mümkün olacaktır. Ayrıca iyi seçilmiş konuların bu türden bağlantılarla sunumunun, mefhumları muhatap nazarında müşahhas hale getireceğini umuyoruz.

Sonuç

Çalışmanın ilk bölümünde etimolojik tahlilin dînî hitaplarda neden kullanılması gerektiği üzerinde durulmuş, ikinci bölümde kelimenin anlaşılmasının doğru bir hitapta ne kadar önemli olduğundan ve bunun Belâgat ilmindeki yerinden bahsedilmiş; son bölümde de bu tahlillerden yola çıkılarak yapılacak olan hitaplara örnek teşkil etmesi açısından birkaç tahlile yer verilip bunların İslamî terminolojideki kullanımlarla olan bağlantılarına değinilmiştir.

Bu konuyu gündeme getiriyor olmamız, etimolojik tahlillerin hiç yapılmadığı, bunların vaazlarda ve dînî sohbetlerde hiç kullanılmadığı şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim gerek cami vaazlarında, konferanslarda, gerekse televizyon ekranlarında zaman zaman bu usulün kullanıldığını

⁶⁶ Bununla ilgili yorumlar için bkz: 'Ûde Halil Ebû 'Ûde, *et-Tatavvuru'd-Delâli*, s. 222.

görmekteyiz. Ancak bunun yeterince kullanılmadığını, kullanılsa bile birkaç kelimeyle geçştirildiğini ifade etmek ve daha fazla kullanılmasına katkıda bulunmak istiyoruz.

Şunu da ifade edelim ki yaşadığımız dönemin internet ve bilgi çağı olması yönüyle insanların artık sıradan konuşmalardan sıkıldığı, farklı bilgiler ve yeni şeyler duymak istedikleri âşikârdır. Bu açıdan, hemen hemen az ya da çok tüm tefsirlerde ve klasik Arapça sözlüklerde bulunan bu tür tahlillerin günümüz insanının düşünen, araştıran ve bağlantı kurma eğiliminde olan zihin yapısına daha iyi nüfuz edeceğini düşünüyor ve bu saklı hazinelerin akademik çalışmaların yanında kürsülerde de kendisine yer bulması gerektiği kanaatini taşıyoruz.

Ancak bu tür tahliller ve neticede kurulacak olan bağlantılarla alakalı olarak birkaç hususa dikkat çekmek istiyoruz.

1. Bu tahlillerin neticesinde ortaya konan bağlantıların kesinlikle doğru olduğu kanaati taşınmamalı ve bunlar dikte edilmemelidir.
2. Varılan sonuçlar îtikâdî problemlere yol açacak türden olmamalı, sözlük anlamının literal anlamla her zaman birebir örtüşmeyeceği unutulmamalıdır.
3. Aynı şekilde her kelime için bu tür yorumlar yapılmaya çalışılmamalı, tekellüfe gidilmemelidir.
4. Hitap edilen kitlenin kültür seviyesi göz önüne alınarak, onların anlayacakları şekilde basit bir üslup tercih edilmelidir.
5. Yapılan iş bir hitap olduğu için ele alınan kelimelerin kullanıldığı şiir, atasözü ve deyimlere özellikle yer verilmeye çalışılmalı, bunların tesir gücünden yararlanılmalı, bunlar vasıtasıyla sunumlar bir sözlük dersi olmaktan çıkartılmalıdır.
6. Kelimelerin kökenlerine inebilecek derecede Arapça bilgisine sahip olunmalı, ya da bu hususta yardım alınmalı, eğer bu imkân dâhilinde değilse özellikle merhum Elmalılı'nın tefsiri gibi genelde bu tür tahlillere yer veren Türkçe kaynaklara müracaat edilmelidir.

Sonuç itibariyle muhtevasında bu tür ilginç bağlantı ve yorumların kullanıldığı hitapların merâmî aktarma ve maksûda ulaşmada etkili olacağı kanaatinde olduğumuzu bir kez daha belirtirken bu hususta Arap dili ile daha içli dışlı olunmasının önemine ve ilgili kişilerin sorumluluklarına dikkat çekmek istiyoruz. Aksi takdirde sözlüklerdeki ve tefsir kitaplarındaki kıymetli bilgiler zamanla bilgi olmaktan çıkıp kullanılmayan bir miras halini alacak, ya da sadece akademik çalışmaların konusu olarak kalacaktır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, 5. baskı (3 cilt bir arada), Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2009,
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988,
- Beyhakî, Ebûl'-Hasen, *Ezâhîru'r-Riyâz*, İstanbul Süleymaniye Ktp, Şehit Ali Paşa, no: 2589,
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Cami 'ü's-Sahîh*, tahkik: Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, I-IX, Dâru Tavku'n-Necât, 1422,
- Câhız, 'Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyin*, tahkik: Abdüsselâm Hârûn, 7. baskı, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998,
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, tahkik: Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1424/2003,
- Çakan, İsmail Lütfi, *Dînî Hitâbet*, 7. baskı, İstanbul: İFAV, 2009,
- Çetin, Abdurrahman, *Hitâbet ve İrşâd*, Genişletilmiş 2. baskı, Bursa: Emin Yayınları, 2008,
- Dîvânü'n-Nâbiğatü'z-Zübyânî*, tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Dâru'l-Me'ârif, ts.,
- Ebû'l-Bekâ, el-Kefevî, *Külliyât*, 2. baskı, nşr: Adnan Derviş, Muhammed Mısrî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998,
- Ekin, Yunus, *"Dilsel/Etimolojik Anlamın Kur'an Çevirileri Açısından Konumu ve Sınırları"*, Kur'an Mealleri Sempozyumu, Eleştiriler ve Öneriler I, 24-26 Nisan 2003 /İzmir, Ankara, 2007,
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sadeleştirilenler: İsmail Karaçam vd., I-X, Hikmet Neşriyat, ts.,
- Gezgin, Ali Galip, *Tefsirde Semantik Metod*, İstanbul: Ötüken, 2002,
- Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999,
- Harbî, Abdulaziz b. Ali, *el-Belâğatu'l-Müeyyessa*, 2. baskı, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432/201,
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, tertip komisyonu: Davud Sellûm vd., Beyrut: Mektebetü Lübnan, 2004,
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (el-İntisâf mine'l-İnsaf adlı eserle beraber), I-II, Dâru'l-Fikr, ts.,
- İbnu'l-Fâris, Ahmed, *Mücmelü'l-Luğâ*, tahkik: Züheyr Abdulmuhsin Sultan, 2. baskı, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1406/1986,

- İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, I-VI, , nşr: Abdullah Ali el-Kebîr vd., Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.,
- İsfahânî, Râğıb , *el-Müfredât*, tahkik: Muhammed Seyyidi Keylânî, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.,
- Karamollaoğlu, Fatma Serap, *Meânî İlmi*, İstanbul: İşaret Yay., 2013,
- el-Kazvînî, Hatîp , *Telhîsu'l-Miftâh*, (tercümesi ile birlikte), trc ve nşr: Nevzat H. Yanık vd., , İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım, t.s.,
- Kefevî, Ebu'l-Bekâ, *Külliyat*, 2. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1419/1998,
- Kılıç, Hulusi," İştikâk", DİA, c. XXIII, İstanbul, 2001.
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay., 1992,
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*, tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî vd., I-XXIV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006,
- Muhammed Sadîk Hasan Hân, *el-Alemü'l-Haffâk min 'İlmi'l-İştikâk*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb es-Sekâfiyye, 1433-/2012,
- İbrâhim Mustafa vd, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mektebetu's-Şurûk ed-Devliyye, 4. baskı, 1425/2004,
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, I-XXXII (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981),
- Sekman, Mümin, *Her Şey Beyinde Başlar*, İstanbul: Alfa Yay., 2011,
- 'Ûde, Halil Ebû 'Ûde, *et-Tatavvuru'd-Delâli Beyne Luğati's-Şi'ri'l-Câhilî ve Luğati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985,
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Muhtâru's-Sihâh*, Lübnân: Mektebetü Lübnân, 1989,
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî, *Tâcü'l-'Arûs*, I- XL, tahkik: Abdulalîm et-Tahâvî, Matba'atu Hukumeti Kuveyt, 1404/1984,
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, I-II, tahkik: Muhammed Bâsil, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, , 1419/1998,
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *Keşşâf*, tahkik: Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvız, I-VI, Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.

